

2013

Automatisk fredete kulturminner og kulturminner fra nyere tid (untatt krigsminner) med relevans for «Skjelfjord i tiden»

Kulturminner i eksisterende registre

Kulturminner med relevans for prosjektet «Skjelfjord i tiden» finnes hovedsakelig i SEFRAK-registeret og Askeladden.

SEFRAK-registeret omfatter registrerte bygninger før 1900. Registrerte bygninger fremgår av matrikkelen og dataene kan lastes ned derfra. Dataene er imidlertid også tilgjengelige som en WMS tjeneste fra Riksantikvaren, se denne lenken

http://wms.ra.no/wmsconnector/com.esri.wms.Esrimap/RA_SEFRAK?REQUEST=GetCapabilities&SERVICE=WMS

SEFRAK inneholder i noen grad registrerte levninger yngre enn reformasjonen (ruiner). Imidlertid er levninger i hovedsak ikke registrert. Foruten ruiner av bygninger omfatter dette for eksempel steingjerder, rydningsrøyser, båtstøer etc. Jeg benevner levninger yngre enn reformasjonen som kulturlandskapselementer fra nyere tid. At kulturlandskapselementer fra nyere tid er et generelt problem som blir vektlagt i forbindelse med befaringer av diverse tiltak. Det vil si registreringer utført av Sametinget og fylkeskommunene i henhold til plan- og bygningsloven (PBL).

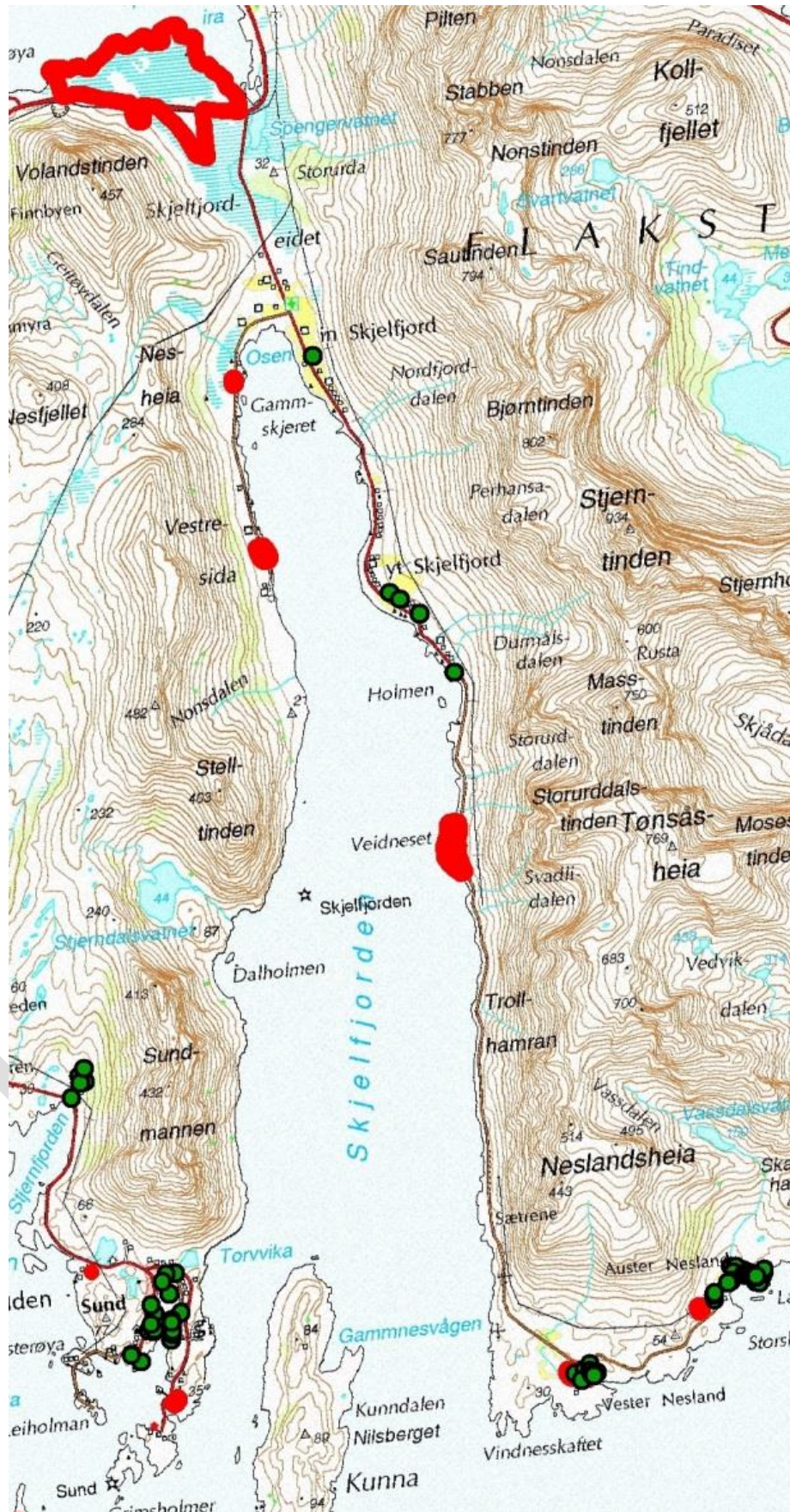
Riksantikvarens database Askeladden omfatter i hovedsak automatisk fredete kulturminner, det vil si samiske kulturminner eldre enn 100 år og øvrige kulturminner eldre enn reformasjonen (1537). Registeret er passordbeskyttet, men en vil kunne få tilgang til registeret etter behov/henvendelse til Riksantikvaren. En forenkelt versjon av opplysningene er imidlertid fritt tilgjengelig gjennom Kulturminnesøk, se www.kulturminnesok.no Askeladden er også tilgjengelig som en WMS-tjeneste, se denne linken

http://askeladden.wms.ra.no/arcgis/services/WMS/RA_Askeladden/MapServer/WMServer

Askeladden inneholder i hovedsak kjente automatisk fredete kulturminner som er synlig på overflaten. Kulturminner under markoverflaten, slik som åpne steinalderboplasser etc. er underrepresentert i databasen. Underrepresentert er også samiske kulturminner da disse ikke var med i instruksene for registrering i forbindelse med økonomisk kartverk.

Askeladden omfatter i hovedsak «faste fornminner», det vil si levninger i marka. Gjenstander, eller såkalte «løsfunn» er kun stedfestet i Askeladden hvis det foreligger konkrete opplysninger om funnstedet ved registreringen. Øvrige gjenstander fra forhistorisk tid og middelalder fremgår i Universitetsmuseenes gjenstandsdatabase, se <http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/sok.php?&TMU=yes&sort=County> Et generelt søk på Flakstad kommune viser 780 ulike gjenstandsnummer i denne databasen. Kun en brøkdel av disse er kartfestet i Askeladden. Gjenstandene i gjenstandsdatabaseen er kartfestet på matrikkelgård og finnes enkelt når en søker navnet på matrikkelgården.

Kjente kulturminner med relevans for «Skjelfjord i tiden» utgjør en liten del av de som trolig eksisterer.

Figur 1 Kulturminner fra eksisterende registre i Skjelfjord - en grov oversikt. Automatisk fredete lokaliteter er markert med rødt. SEFRAK-registrerte objekter er markert med grønt.

Forslag til vektlegging av kulturminner i eksisterende registre

Eksakt avgrensning av prosjektområdet for «Skjelfjord i tiden» er noe flytende pt. En forutsetning for mitt oppdrag er for øvrig vektlegging av objekter fra 2. verdenskrig. Videre forslag til aktuelle objekter for formidling av øvrige kulturminner i prosjektet er derfor en skjønsmessig grov skisse.

Steinalder

Sporene etter steinalderboplassene fra eldre steinalder mangler i Lofoten. Lofoten er blant områdene langs kysten som ble tidligst isfritt og et område der en i utgangspunktet ville forvente å finne spor etter den første pionerbosettingen i Norge. Kjente boplasser langs norskekysten ligger nesten utelukkende kloss i samtidig strandlinje. På grunn av strandforskyvningen mot slutten av siste istid ligger aktuelle boplassområdene i Lofoten under dagens havnivå.

De eldste jeger/sankerboplassene i Lofoten skriver seg fra yngre steinalder. Disse utgjør såkalte åpne boplasser og steinaldertufter. Karakteristisk for åpne boplasser er funn av avslag eller gjenstander av stein. Det er kjent ca 300 steinaldertufter i Lofoten og karakteristisk for disse er at de er markert som grunne groper på tidligere strandvoller. Åpne boplasser og steinaldertufter har ligget tett inntil samtidig strand. I Lofoten ligger flesteparten av boplassene omkring dagens 10 meterskote, avhengig av strandforskyvningen i området. I Skjelfjorden ligger boplassene fra perioden ca 5500 – 3000 år før nåtid omkring ca 5 – 7 meter over havet, se <http://geo.phys.uit.no/sealev/>

Steinaldertufter er ikke kjent i Skjelfjorden, men slike kan sannsynligvis påvises i ytre del av fjorden ved nærmere registrering. Det samme gjelder også åpne boplasser. Ytterst i Skjelfjorden er det imidlertid kjent en boplass på Nesland (Id 57711). Innleverte gjenstander fra denne gården omfatter 52 ulike funnummer. Flertallet av disse skriver seg fra steinalderboplassen (meisler av grønnstein, skiferkniver, spydspisser av skifer/flint og pilespisser av skifer etc.). Funnene fra Nesland er omtalt i faglitteraturen i en rekke sammenhenger. Boplassen på Nesland, markert som et tidligere potetland, er godt egnet til formidling.

Gårdsbosetting fra jernalder og middelalder

Gårdshaugen er typisk for gårdsbosettingen fra jernalder og middelalder i Nord-Norge. Gårdshaugene er karakteristiske ved akkumulerte kulturlag fra tunet over tid og at det var et tunområde per matrikelgård. Det tidligere fellestunet ble oppløst som følge av utskiftingen på 1800-tallet med etablering av dagens bruksstruktur/gårdsbebyggelse tilsvarende den historiske fiskerbonden der kjerringa drev bruket og mannen stod for salgsfiske. Gårdshaugenes alder er et spørsmål om forskningsstatus, men undersøkte gårdshauger viser at bunnlaget i disse går tilbake til begynnelsen av jernalderen. Gårdshaugens alder avhenger for øvrig av om gården ble tatt opp i jernalderen, middelalderen eller sein-middelalderen. Karakteristisk for gårdshaugene er tykke kulturlag som resultat av torvhus på samme sted over tid. Omkring reformasjonen ble laftehus vanligere på gårdshaugene i Nord-Norge. Toppen av gårdshaugene er svært funnrrike med et relativt tynt kulturlag avsatt siste ca 500 år (deponeringen av masser som utgjør gårdshaugen avtar som følge av endring i byggeskikk).

De fleste gårdshaugene var bosatt i middelalder. Av og til foreligger funn som viser at gårdshaugen er etablert i jernalderen, men en bedre indikasjon på sistnevnte er tilknytning til førkristne

gravminner og/eller nausttuffer. Sammenhengen mellom gårdshaug, gravminner og naustområdet avspeiler en særpreget geografi i kulturlandskapet som er typisk for Nord-Norge. Den generelle modellen påvirkes imidlertid av havneforhold og hva som er bevart grunnet senere tiltak.

Det beste eksemplet en gårdshaug med full pakke finner en i Ramberg sentrum. E10 går over gårdshaugen (sist jeg var der lå funn og kulturlag eksponert i veiskjæringen gjennom haugen). Gårdshaugen er omgitt av graver/gravfunn og gravfelt. Naustområdet i jernalderen tilsvarer trolig dagens naustområde i sentrum (det vil si et naustområde ved stranda relativt tett inntil foten av gårdshaugen). Gårdshaugen på Ramberg bør vurderes formidlet, men denne ligger trolig godt utenfor prosjektområdet til «Skjelfjord i tiden».

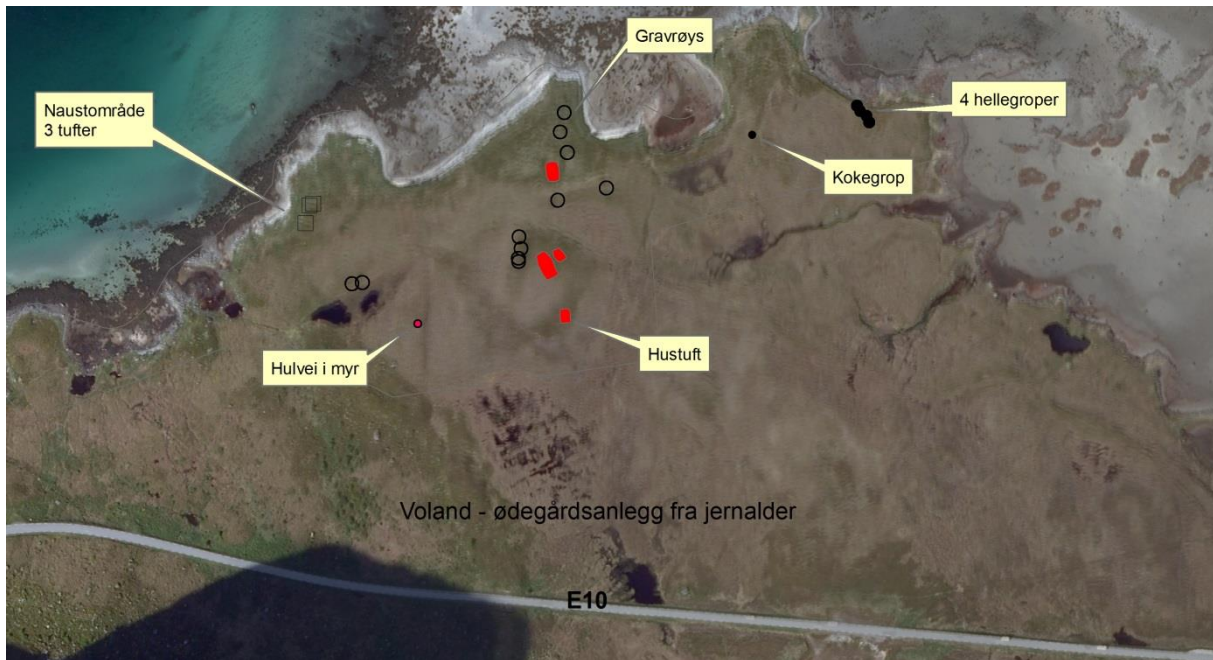
I nærområdet til Skjelfjord er det kjent 2 gårdshauger. Dette gjelder gårdshaugen på Steinland (Id 18663) og gårdshaugen på Nesland (Id 38419). Nausttuffer fra jernalder/middelalder er ikke registrert med tilknytning til disse, men manglende eksistens kan skyldes manglende registrering. Steinland er muligens knyttet til nærliggende gravfelt på Fossmo (Id 38236) og Nesland til nærliggende gravfelt på Veineset (Id 28294). Begge gårder er –land gårder og er således trolig tatt opp i eldre jernalder. Imidlertid er avstanden til de to nevnte gravfeltene såpass lang at annen tilknytning til disse gravfeltene ikke kan utelukkes (må undersøkes nærmere).

Jeg har pt ikke sett gårdshaugen på Steinland og kan derfor i utgangspunktet ikke vurdere formidlingspotensialet nærmere enn at objektet er interessant. Gårdshaugen på Nesland ligger inntil den før nevnte steinalderboplassen. På gårdshaugen på Nesland står for øvrig bebyggelse av en fiskerbondegård med 9 SEFRAK-registrerte objekter. Gårdshaugen, eksisterende bygningsmasse og kulturlandskapet omkring er for øvrig definert som et prioritert kulturminne i «Kulturminneplan Lofoten» - se 71 Vestre Nesland. Nesland er derfor en klar anbefaling mht. formidling av gårdshauger.

Voland - en ødegård fra jernalder

Som nevnt over er gårdshaugen det vanligste kulturminnet knyttet til gårdsbosetting i jernalder/middelalder i Nord-Norge. På grunn av bosettingskontinuiteten over tid er hustuftene utvisket på overflaten. I Lofoten finnes imidlertid en del eksempler på ødegårdsanlegg der hustuftene fortsatt er godt synlig på overflaten. På disse anleggene finner en for øvrig andre fossile spor av gårdsbebyggelsen.

Det uten tvil mest fantastiske ødegårdsanlegget i Lofoten ligger på Voland ikke langt fra avkjørselen til Skjelfjorden mot E10. Ødegårdsanlegget er lite kjent til tross for at det ligger relativt tett inntil E10. At anlegget knapt er omtalt i faglitteraturen skyldes at det inntil 2005 ikke var mulig å forstå at strukturene avspeiler et gårdsanlegg. Etter registreringen i 2005 er det påvist at anlegget består av fire langhus fra jernalderen som nærmest ligger på en rekke (se kart). Det ene langhuset har fortsatt bevart torvvegger opptil ca ½ meters høyde og de to døråpningene i langveggen er godt synlig. Langhusene er omgitt av gravrøyser og gravhauger – til sammen er det påvist 11 gravminner med tilknytning til tunet. Naustområdet er markert av tre nausttuffer (foreløpig kun oppmålt som punkter) lengst vest i kulturminneområdet. Lengst øst i området ligger fire hellegrøper, men disse er trolig ikke en del av ødegårdsanlegget (se videre). En hulvei er også del av kulturmiljøet. Halvøya er overtorvet og det ligger trolig flere fossile spor av ødegårdsanlegget dekket av myr.

Figur 2 Ødegårdsanlegget Voland - oversikt registrerte strukturer

Voland er prioritert kulturminne 63 i «Kulturminneplan for Lofoten». Det tidligere kulturlandskapet er i liten grad gjengrodd og er knapt forstyrret av senere tiltak. Lokaliteten har stort potensiale for å formidle gårdsstrukturen i jernalder.

Samiske kulturminner

Den kystsamiske befolkningen i Lofoten er assimilert som norsk og det er relativt liten bevissthet om det samiske Lofoten. Ved registreringene for økonomisk kartverk ble ikke samiske kulturminner registrert, men disse finnes likevel av og til som «feilregistreringer» i Askeladden - for eksempel langgammer registrert som norrøne gravminner etc. Flakstad er ikke et unntak fra dette og på Voland ligger et felt med fire groper, tidligere klassifisert som kokegroper (norrøne kulturminner). Nærmere vurdering indikerer at gropene mest trolig markerer såkalte hellegroper. Hellegropene tolkes vanlig som samiske kulturminner i forbindelse med produksjon av olje fra sel- eller hvalspekk. Daterte hellegroper skriver seg fra jernalder og tidlig middelalder. Hellegroper har hovedutbredelse nord for Lyngstuva. De fire hellegropene på Voland (Spengelen) markerer hellegropenes sørligst kjente utbredelse.

Øvrige samiske bosettingsspor er ikke kjent i Skjelfjorden, men dette skyldes hovedsakelig manglende registreringsaktivitet. I Aslak Bolts jordebok fra 1430 årene fremgår under Vargfot: «Af Finnafyrde, span, fjordugeren, vid Rekeid.» Finnafyrde er rimeligvis et samisk bosettingsområde i middelalder (stedsnavnet Rekeid tilsvarer sannsynligvis Skjelfjordeidet, men jeg er usikker på dette). Stedsnavn som Gammskjæret og Finnholå i Skjelfjorden, samt Gamnesvågen på Kunna indikerer for øvrig også kystsamisk bosetting i Skjelfjorden.

Fiskerbonden i nyere tid

Fiskerbondens kulturlandskap er generelt preget av væreiertvang på innersiden og den frie yttersiden av Lofoten. Karakteristisk for økonomien er arbeidsdeling mellom kjønnene der kvinnfolka

stod for jordbruket og en selvforsynt naturalhusholdning, mens mannfolka drev salgfsiske og således knyttet bosettingsenhetene til markedsøkonomien. Fiskerstien mellom Nesland og Nusfjord er et tilrettelagt kulturminne som formidler fiskerbøndene i Skjelfjordens tilknytning til fiskevær og væreier. Denne stereotypien er overformidlet i Lofoten og en mangler formidling som klarere fokuserer på fiskerbondens logikk. Dette er kjent stoff for lokalbefolkningen, men det er ikke innlysende for tilreisende hvordan et lite fjøs med plass til to kuer og et potetland på et mål var grunnlag for levedyktige enheter. Systemet ble avviklet av den økonomiske utviklingen etter krigen og fiskerbondens logikk er relativt ukjent for de fleste i dag.

Dette kan formidles på flere måter og det er ingen grunn til å vektlegge SEFRAK-registerets begrensning på bygninger eldre enn 1900. Andre verdenskrig utgjør tre ulike tema som kan formidles i «Skjelfjord i tiden». Dette er vurdert i en annen sammenheng, men gjelder den britiske flåtebasen i Skjelfjorden april/mai 1940, tyskernes anleggelse av tre kystbatterier høsten 1944/våren 1945 og den tyske fangeleiren for sovjetiske krigsfanger i Skjelfjorden. Felles for disse er møtet med fiskerbonden. Fiskerbonden i Skjelfjord er således en vesentlig del av konteksten for å forstå hendelsene.

Hvordan man konkret formidler dette vurderes ikke her, men jeg foreslår at formidlingen av fiskerbonden tematisk fokuserer på fiskerbonden i Skjelfjord under krigen. Formidlingen av fiskerbonden kan omfatte Vestre Nesland og Østre Nesland som prioriterte kulturminner i «Kulturminneplan for Lofoten», se 71 Vestre Nesland og 72 Østre Nesland. Benyttes Vestre Nesland i formidling av fiskerbonden kan lokaliteten også knyttes til formidling av steinalderbosetting og bosetting i fellestun på gårdshauger (se over). Imidlertid kan en som utgangspunkt for tiltak i formidlingen kartlegge hvilke bygninger og bosettingsenheter som fantes i Skjelfjord under krigen.